

De oude kerk van Maasbommel,

verkenning van een ver verleden

John Raggars, januari 2023

Toen op dinsdag 15 augustus 1312 graaf Reinald I van Gelre het kerspel Maasbommel stadsrechten schonk, stond hij er waarschijnlijk al, de eerste stenen kerk van Maasbommel, gewijd aan de heilige Lambertus¹, met daar omheen de begraafplaats. Een beschrijving uit 1740 meldt: "*De kerk van het dorp is zeer oud en heeft eenen laag en dikken tooren, die voor deezen veel*

J. de Grave, 1674 (Gelders Archief)

*hooger dan tegenwoordig geweest is"*². Maar de vraag is dan: hoe oud is 'zeer oud'? Oftewel wanneer kwam het kerkgebouw tot stand? Al in 1144 wordt Maasbommel als 'Bumele' in een document vermeld³, maar was er toen al een kerk?

We moeten voor een goed begrip dus ver terug in de tijd.

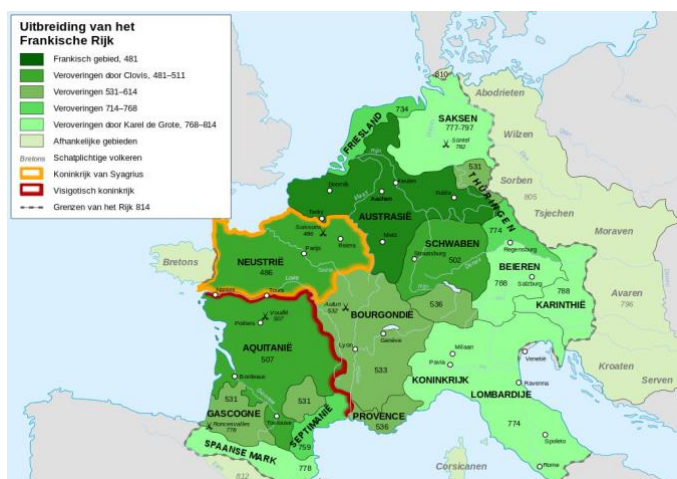
Nog voordat de Romeinen aan het eind van de vierde eeuw waren vertrokken, was het christendom al enigszins in onze streken doorgedrongen omdat de Romeinse keizer Constantijn de Grote zich in 312 tot het christendom had bekeerd en beloofde dat christenen hun religie vrij mochten belijden. Onder de Romeinse soldaten die onze streek bezetten, waren waarschijnlijk dus in de vierde eeuw al christenen. De Frankische koning Clovis (ca.466-511), die ruim een eeuw later de stammen in (het huidige) Frankrijk had weten te verenigen, liet zich op aandringen van zijn vrouw Clothilde rond 496 in Reims eveneens dopen tot christen en dwong zelfs zijn ondergeschikten hem daarin te volgen. Ook voor onze streken was dat van belang want al onder zijn bewind waren het zuiden en oosten van ons huidige land, dus inclusief het Land van Maas en Waal, onderdeel van dat Frankische Rijk geworden.

In de loop van de zevende en achtste eeuw vestigden diverse bisschoppen in het noordwesten van Europa machtige bisdommen, maar er was buiten de vele kloosters die toen gesticht werden en die van groot belang waren voor onder meer kunst en wetenschap, nog nauwelijks sprake van een christelijke bevolking. Mede door de steun van de in onze streken steeds verder oprukkende Franken, vindt er echter ook in onze streken kerstening plaats en wel onder anderen door zendelingen die via Ierland uit Engeland kwamen zoals onder andere Willibrordus (658-739), die in 695 de eerste bisschop van Utrecht

¹ Bisschop van Maastricht in de 7e eeuw.

² Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, derde deels, eerste stuk, beschrijvende den Tegenwoordigen Staat van Gelderland, Isaac Tirion, 1740.

³ Dr. C.M. Cox, *Repertorium van stadsrechten in Nederland*, 2e herziene druk, 2012

uitbreiding van het Frankische Rijk, 481-814
bron: wikipedia.org

zou worden en bij die stad ook een klooster stichtte. Vooral de kerstening van de heidense Friezen die het langgerekte gebied in het westen vanaf de Schelde tot Dokkum bezetten, stond hoog op de kerkelijke agenda. Ook de van huis uit Angelsaksische Bonifatius (672-754) die naar onze streken was gekomen, vertrekt daarom voor zending naar Friesland, maar wordt, zoals bekend, op 5 juni 754 in Dokkum vermoord door een stel Friese heidenen.

Interessant voor Maas en Waal is ook Lambertus die in het jaar 670 bisschop van Maastricht wordt en in het gezelschap van Willibrordus het evangelie predikt in de regio rond Luik en de Kempen maar ook in het gebied van de benedenloop van de Maas, Noord-Brabant en Noord-Limburg⁴. Het schijnt dat Willibrordus ook in Oss actief is geweest en er daarom, net als in Berghem, de eerste kerk naar hem werd genoemd⁵. Zelfs de eerste kerk van Batenburg zou gewijd zijn aan Sint Willibrord omdat Willibrord hoogstpersoonlijk een van de eerste Heren van Batenburg zou hebben bekeerd tot het christendom. Als de adel christen werd, zou het gewone volk weldra volgen, zo was de gedachte. Feit is wel dat in deze (Maas-)streken tientallen kerken gaande de tijd naar Lambertus zijn vernoemd⁶. Anders gezegd, het is niet uit te sluiten dat ook de inwoners van Maasbommel, zo niet al in de laat-romeinse tijd, dan toch al in de zevende of achtste eeuw in aanraking zijn gekomen met het christendom.

Maar kerstening en de daaruit voortvloeiende bouw van een kapel of kerk deed zich in het Land van Maas en Waal natuurlijk niet alleen voor in Batenburg of Maasbommel. In *'Het Land van Maas en Waal'* (1986) van A.G. Schulte valt op blz. 10 te lezen: "*Door bodemonderzoek is komen vast te staan, dat het grootste gedeelte van de nog bestaande en van de verdwenen kerkgebouwen kunnen bogen op een respectabele ouderdom; opgravingen in Alphen aan de Maas, Bergharen, Leur, Wamel, Puiflijk en Batenburg hebben aangetoond, dat men de eerste kerkstichtingen in steen kan terugvoeren tot de 11de en de 12de eeuw. De resultaten bevestigen in materie hetgeen uit schriftelijke bronnen bekend is. Hoewel van de oudste periodes maar heel weinig bekend is en er ook geen aanwijzingen voor houtbouw zijn - de onderzoeken zijn daartoe ook veel te fragmetarisch geweest - is het duidelijk dat in de 11de-12de-eeuw de kerkenbouw een duidelijke bloeiperiode heeft doorgemaakt*".

De rooms-katholieke kerk bouwde als gevolg van haar groei al snel een sterk hiërarchische bestuurstructuur op met inkomsten uit onder andere

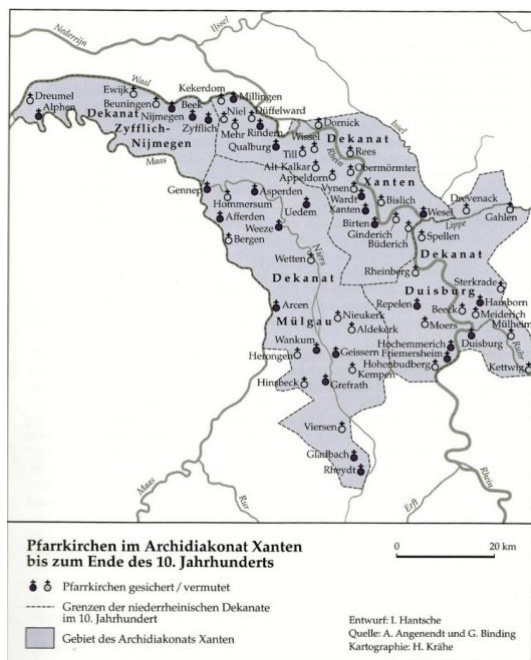

Bisdommen vóór 1559
bron: nl.wikipedia.org

⁴ Lambertus werd tussen 696 en 700 vermoord, eerst begraven in Maastricht, later overgebracht naar Luik.

⁵ L.H.Ch. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, eerste deel, blz. 143.

⁶ Alleen in Nederland zijn er ongeveer 60 kerken naar de H. Lambertus vernoemd (nl.wikipedia.org).

Karte 4: Pfarrkirchen im Archidiakonats Xanten bis zum Ende des 10. Jahrhunderts

Aartsdiakonaat Xanten in de tiende eeuw met helemaal linksboven Maas en Waal

verpachting van grootgrondbezit, schenkingen en beneficiën⁷. Bisdommen werden overkoepeld door een 'aartsbisdom', waardoor o.a. eind 8ste eeuw het Aartsbisdom Keulen ontstond met daar onder geschaard de bisdommen Utrecht en Luik. Zo'n uitgestrekt aartsbisdom was onderverdeeld in aartsdiakenaten (bestuurlijke onderafdelingen). Xanten, met zijn St. Victor-kapittel, was zo'n aartsdiakonaat en was ook weer onderverdeeld in dekanaten⁸. Het Land van Maas en Waal behoorde in de middeleeuwen tot het bisdom Keulen en het dekanaat Maas en Waal (Dekanaat Zyfflich-Nijmegen) ressorteerde onder het aartsdiakonaat van Xanten.

Huib van Heiningen wijst de kerken van Batenburg, Dreumel, Wamel, Afferden en Maasbommel aan als 'hoogstwaarschijnlijk de oudsten' van Maas en Waal⁹.

Van Heiningen schrijft verder: "*Er waren dus in Maas en Waal (als we Niftrik daar even bij mogen tellen) negen kerken die eigendom van het kapittel van Xanten waren en waar dus bijvoorbeeld ook pastoor en kapelaans benoemd werden door het kapittel. Vaak waren dat kanunniken van Xanten; uit de namen in de Xantense bronnen blijkt ook duidelijk dat er tientallen kanunniken van Xanten zijn geweest die afkomstig waren uit het land van Maas en Waal. De nauwe relatie welke er in de vroege middeleeuwen tussen dit gebied en het St. Victortstift (J.R.= kapittel in Xanten) moet hebben bestaan, blijkt ook wel duidelijk uit het feit dat vele eigenaren uit Maas en Waal grond hebben geschonken opdat hun nagedachtenis in Xanten geëerd zou worden. Deze kerkelijke indeling, de diverse kerken die eigendom waren van het kapittel van Xanten; het feit dat het kapittel van St. Victor hier tiendrecht had over niet minder dan 9.623,5 morgen¹⁰ land en de vele eigendommen aan grond van dit stift, wijzen erop dat het Land van Maas en Waal - na mogelijk enige incidentele prediking vanuit het zuiden - vooral vanuit het Rheinland voor de christelijke kerk moet zijn gewonnen*".

Een oude oorkonde vermeldt in de tweede helft van de 13e eeuw in ieder geval dat binnen het Land van Maas en Waal ook de parochie in Maasbommel ieder schrikkeljaar aan de aartsdiaken van Xanten geld moest afdragen¹¹. Die kerkelijke invloed vanuit het oostelijke Rheinland was echter niet vanzelf gekomen, maar door het feit dat onze ('Nederlandse') streken al in de tiende eeuw tot het Hertogdom Lotharingen waren gaan behoren als onderdeel was van het Midden-Europese Heilige Roomse Rijk.

Maar laten we teruggaan naar het oude kerkgebouw in Maasbommel en zijn gebruik.

Ook in de beschrijving van de kerk in de 'Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch'¹² is sprake van een 'zeer oude kerk' met "*een zwaren doch lagen toren, die eertijds verhevener moet zijn geweest*". Het bisdom weet verder nog het volgende over de kerk te melden: "*De kerk, aanvankelijk ter begeving der tijdelijke heeren staande, is in het begin der XVde eeuw bij het kapittel van Batenburg ingelijfd, werd*

⁷ Beneficiën betreffen het kerkelijk ambt (b.v. van een pastoor) waaraan tegen verplichtingen zoals het houden van kerkdiensten 'stoffelijke/financiële' inkomsten verbonden zijn.

⁸ Een kapittel is een kerkelijk bestuurscollege bestaande uit (seculiere/reguliere) kanunniken, geestelijken verbonden aan een kathedraal of kapittelkerk met als voornaamste taak naast het helpen besturen, het zingen van de liturgie van de kerk.

⁹ H. van Heiningen, *De Historie van het Land van Maas en Waal*, blz. 193, 1965.

¹⁰ Een 'morgen' is een oppervlakte iets kleiner dan een hectare.

¹¹ Mr. L.A.J.W. Baron Sloet, *Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutten*, n° 726, 1872-1876.

¹² L.H.Ch. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, vijfde deel, blz. 11 t/m 13, 1876.

toen door een vicarus bediend en bezat drie beneficiën, zooals blijkt uit de kerkvisitatie van de aartsdiaken van Xanten omtrent het jaar 1505. Aan het altaar van O.L.V. waren wekelijks vijf Missen verbonden met de inkomsten van dertig goudgulden (floreos aureos) en was destijds door den heer van Maasbommel tot rector benoemd Joannes van Alforst. Het altaar van het H. Kruis bestond reeds in 1421, had wekelijks twee Missen met een inkomen van vijftien gulden, erkende ook als collator den heer van Bommel en was in 1505 bij den rector Wolterus Heissen bij Arnholt berustende, die aan genoemden priester Jan van Alforst de twee Missen had opgedragen. Het derde beneficie bestond aan het altaar der H Catharina en vorderde twee Missen in de week onder toekenning van veertien goudgulden. Op voordragt van

Jacob van Riemsdijck was in 1460 hiervan rector geworden Gisbertus van Batenburg; in 1505 was de neomist [J.R.= pas gewijde priester] Jacob Janssen rector aangesteld".

Het kapittel van Batenburg (1443-1600)

[J.R.= kerkelijk bestuurscollege]

In december 1443 werd de Batenburgse parochiekerk verheven tot kapittelkerk. Horssen en Maasbommel werden kerkelijk bij Batenburg ingelijfd. Het kapittel bestond uit zes kanunniken onder leiding van een deken.

Vanaf de oprichting van het kapittel kwam de opbrengst van de 'priestergoederen' in Horssen en Maasbommel ten goede van het kapittel in Batenburg en waren de pastoors van Horssen en Maasbommel Batenburgse kanunniken. Het recht om de kanunniken uit te kiezen was voorbehouden aan de heer van Batenburg.

bron: hetbatenburgsergoed.nl

Bisdommen na 1559
Bron: nl.wikipedia.org

Al vanaf het begin van zijn aantreden als keizer (1519) had Karel V als vervolg op het eertijds Bourgondische streven naar centralisatie, een grondige principiële herziening van de kerkelijke bestuursindeling in de Nederlanden voor ogen. Daarbij ging het hem om het uitsluiten van buitenlandse invloeden en het verkrijgen van de volledige macht over de kerk. Hij wilde zelf de bisschoppen en kannuniken benoemen. Een bijkomende reden was de in Duitsland opgekomen ketterij van Luther en vergelijkbare beweging (calvinisme) in de Nederlanden waar het oude bestuursapparaat geen raad mee wist¹³. Karel V zou het zelf niet meer meemaken, maar had zijn zoon Filips II de opdracht gegeven zijn

herziening tot stand te brengen. Na veel gedoe lukte het Filips II met goedkeuring van Paus Paulus IV in 1559 een nieuwe - meer gecentraliseerde - indeling doorgedrukt te krijgen (Superuniversas),

bestaande uit drie aartsbisdommen met ondergeschikte (suffragane) bisdommen¹⁴:

- het aartsbisdom **Kamerijk** met daaronder de bisdommen Atrecht, Sint-Omaars, Doornik en Namen
- het aartsbisdom **Mechelen** met daaronder de bisdommen Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Gent, Brugge, Ieper en Roermond
- het aartsbisdom **Utrecht** met daaronder de bisdommen Haarlem, Middelburg, Deventer, Groningen en Leeuwarden.

Daarmee behoorde het Land van Maas en Waal en daarmee ook Maasbommel voortaan tot het bisdom 's-Hertogenbosch.

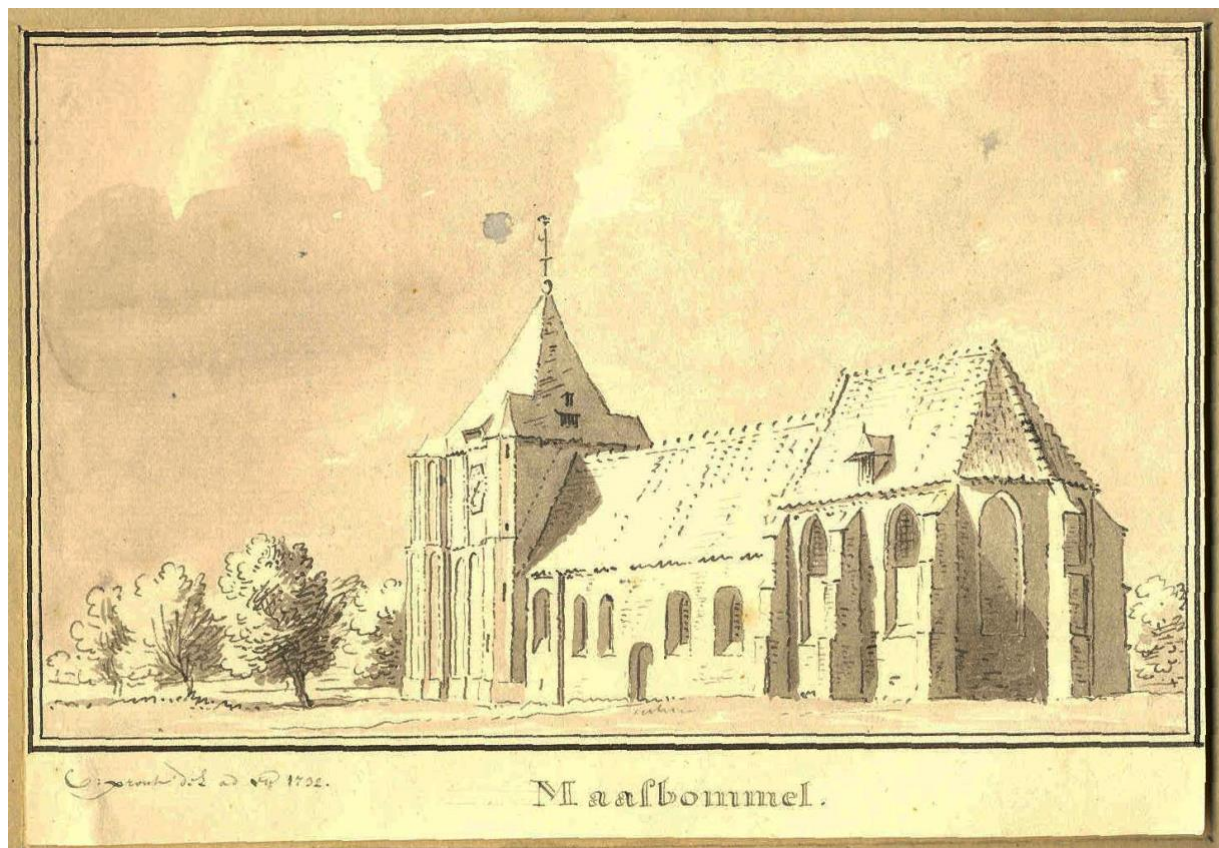
Wellicht was er in die duistere vroege middeleeuwen - zoals zo vaak - eerst alleen maar een kapelletje geweest in Maasbommel, misschien wel de oude St. Antoniuskapel¹⁵ die dicht bij het toenmalige veer

¹³ In 1548 bepaalde keizer Karel V al dat de Habsburgse Nederlanden als Zeventien Provinciën steeds als één en ondeelbaar geheel overërfd zouden worden aan één heerser.

¹⁴ Karel V had in 1548 (Transactie van Augsburg) - nadat hij vijf jaar daarvoor als laatste het 'gewest Gelre' had ingelijfd - de zogenaamde 'Bourgondische Kreis' al tot één geheel gesmeed. Dat gebied vertoont grote overeenkomst met het gebied van de gezamenlijke bisdommen na 1559

¹⁵ St. Antonius (251-358), leefde in de Egyptische woestijn en wordt beschouwd als de 'vader van het kloosterleven'.

over de Maas stond (Kapelhof)¹⁶. Bekend is dat Hendrik van Bommel (de zoon van Rutger van Bommel), als heer van Maasbommel het 'begevingsrecht' van de kapel had en dat in 1505 Godefridus van Mameren de priester was die voor de kapel zorgde bij afwezigheid van de pastoor¹⁷. Meer weten we er niet van en ook is onbekend of de eerste Maasbommelse kerk een eenvoudig gebouwtje van hout was.

de oude kerk van Maasbommel,
Cornelus pronk, 1732 (Bron: RKD)

De prent van de oude kerk in Maasbommel, gemaakt door Cornelus Pronk in 1732, laat fraai zien dat de stenen kerk uit drie delen bestond: een lage toren in het westen, het verhoogde priesterkoor aan de oostkant en daartussen een laag middenschip. Het middenschip was een sober 'zaalkerkje', bestaande uit één rechthoekige ruimte. Het vertoonde onmiskenbaar de kenmerken van de romaanse bouwstijl zoals die tussen ongeveer het jaar 1000 en 1200 voorkwam: lage, dikke muren met rondbogen boven ramen en deuren en korte brede torens. Aan de binnenkant waren dan houten of stenen tongewelven of koepelgewelven. Wellicht werd in Maasbommel het met dakpannen belegde zadeldak slechts gedragen door een betrekkelijk eenvoudige houtkonstructie. De muren waarmee dit middenschip gebouwd was, bestonden hoogstwaarschijnlijk uit 'kolenzandsteen'. In het deel 'Romaans Nederland'¹⁸, op bladzijde 19 valt te lezen: "*In de provincie Limburg waren verder grote hoeveelheden mergel en kolenzandsteen voorradig, zodat veel kerken daar dan ook uit zijn opgetrokken. De vroegste stenen*

¹⁶ Ongeveer op de plaats van de St. Antoniuskapel werd in 1872 de bierbrouwerij Kapelhof van Theodorus Poort gebouwd.

¹⁷ L.H.Ch. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, vijfde deel, blz. 12, 1876.

¹⁸ *Romaans Nederland*, 1994, is het 81ste deel in de beroemde serie 'La nuit des Temps', waarin de Franse kloosteruitgeverij Zodiaque de romaanse bouwkunst van Europa in woord en beeld heeft vastgelegd.

kerken in het Land van Maas en Waal - voor het overgrote deel verdwenen door latere verbouwingen - waren trouwens eveneens van kolenzandsteen". Het naar het oosten gerichte koor dat welzeker enkele eeuwen later (vermoedelijk 14e-15e eeuw) vergroot werd, is toen gebouwd met baksteen en in de gotische bouwstijl: hoge ramen met spitsbogen en ter ondersteuning van de hoge konstruktie steunberen aan de buitenkant. Op de tekening van Pronk zijn een viertal steunberen aan één zijkant te onderscheiden en zullen het er in totaal dus acht geweest zijn.

De kerktoren, wellicht uit dezelfde tijd als het middenschip, was mogelijk gebouwd van tufsteen, het vulkanisch materiaal uit de Eifel waar ook b.v. de torens in Alphen en Appeltern deels van gemaakt waren en in deze streken al bekend was in de Romeinse tijd. Kerktorens hadden van oudsher niet alleen de functie om door middel van klokken de dorpsbewoners op te roepen voor o.a. kerkdiensten, maar hen ook te waarschuwen voor dreigend gevaar (van dijkdoorbraak tot vijandelijkheden) ¹⁹.

Zoals reeds aangegeven, had de korte Maasbommelse kerktoren in de literatuur al diverse keren geleid tot de opvatting dat de toren oorspronkelijk misschien veel hoger (*'verhevener'*) geweest moest zijn, maar nergens wordt een verklaring voor de korte, stompe toren gegeven. Was hij nooit afgebouwd, soms door de bliksem getroffen, was hij ingestort en had men geen middelen hem weer in ere te herstellen? Toch is een verklaring mogelijk, als we denken aan de vele vernielingen en brandstichtingen die tijdens de 'Gelderse Oorlogen (1502-1543), strijd tussen de Habsburgse vorsten en Gelre, werden aangericht.

Aan het eind van de 15e eeuw was het Hertogdom Bourgondië in hoge mate zelfstandig geworden binnen het koninkrijk Frankrijk en had zich enorm uitgebreid tot over onze streken inclusief Gelre; niet in het minst door Karel de Stoute die van een eigen koninkrijk droomde. Maar als Karel de Stoute overlijdt (5-1-1477) volgt zijn enig kind, de twintigjarige Maria van Bourgondië, hem op en in de zomer van datzelfde jaar trouwt zij met de Habsburgse Maximiliaan I van Oostenrijk. Maria overlijdt al vijf jaar later, in 1482, en dan erft haar zoon, de vierjarige Filips de Schone (1478-1506) de Bourgondische Nederlanden van haar waardoor die in handen van de Habsburgse dynastie komen ²⁰. Twaalf jaar lang zal Maximiliaan optreden als regent van zijn zoon Filips.

Met de dood van Karel de Stoute was al een eind gekomen aan het Bourgondisch bestuur van Gelre en werd Karel van Egmond - opgevoed aan het Bourgondische Hof - Hertog van Gelre. Hij beschouwde zijn hertogdom als zijn persoonlijk bezit en breidde het met behulp van zijn nietsontziende veldheer Maarten van Rossum uit met het Graafschap Zutphen, Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen. Dat Karel van Gelre daarbij kon rekenen op hevige weerstand van de Habsburgerse aartshertog Filips de Schone en na 1515 diens zoon keizer Karel V van het Heilige Roomse Rijk, mag duidelijk zijn.

In *'Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch....'* lezen we hoe tijdens de Gelderse Oorlogen dorpen aan beide zijden het moeten ontgelden: "*De oorlog met Gelderland begon in het jaar 1504 wederom.....Filips had eene heirvaart* [J.R. een tijdelijke dienstplicht] *doen uitschrijven en verzamelde binnen 's Hertogenbosch, de eenige vaste stad, die digt aan de Geldersche grenzen gelegen was een*

¹⁹ Vanaf eind 18e eeuw speelden kerktorens een belangrijke rol bij de driehoeksmeting, een systeem om het land in kaart te brengen.

²⁰ Zonder het Hertogdom Bourgondië zelf.

leger, hetwelk onder het beleid van Kornelis Hertog van Zevenbergen, Frederik Heer van Ysselstein en anderen in Gelderland trok, daar alles, met vuur en zwaard verwoestte..... Het slot in Hemert by Heusden werd ingenomen, gelyk ook dat van Middelaar en de Gelderschen brandden in de maand October dezès jaars het dorp Lith aan de Maaze, in de Meyerye gelegen af. Kessel en Maren werden door Karel van Gelder gebrandschat. De Heer van Ysselstein brandde de dorpen Appeltern, Alphen, en Maasbommel met de Kerk aldaar af....."^{21 22}.

Huizen, kastelen en boerderijen in brand steken was in die tijd een vast oorlogsritueel, maar een kerk, althans het middenschip en priesterkoor met gewijde altaren verwoesten was iets anders. Denkbaar is dus dat toen, in 1504, wel de spits van de kerktoren van Maasbommel in flammen opging, maar de rest van het kerkgebouw ongeschonden is gebleven. De kerktoren immers had een meer profaan karakter en zelfs als uitkijkpost een zekere militaire betekenis; een belangrijk object dus om bij strijd te vernielen²³. Na eeuwen van betrekkelijke voorspoed was het voor Maasbommel, als klein stadje binnen het grote Hanzeverbond - waar de glans begin 16e eeuw al goeddeels af was - financieel wellicht niet meer mogelijk de kerktoren in oude staat terug te brengen en werd er ter afronding een eenvoudig klein houten torentje op gezet, het kruis in de top. Bedenk daarbij dat er rond die tijd niet veel meer dan 300 communicanten waren om het geld voor het herstel van de toren bijeen te brengen.

Misschien is het zo gegaan. Overigens, dat de aartsdiaken van Xanten in het jaar daarna de Maasbommels kerk komt visiteren kan nauwelijks toeval zijn; hij moet van de vernielingen het jaar daarvoor op de hoogte zijn gebracht.

Bij de Reformatie gaat de kerk in 1609 over in de handen van de protestanten (de nederduits-gereformeerden) en verschijnt de eerste predikant in Alphen (Thomas Zutphaniensis) en in 1616 in Maasbommel (Andreas Boltzius). Bijna twee eeuwen lang zal een kleine protestante minderheid de kerk beheren. De rooms-katholieken mogen hun geloof in Gelderland niet meer openlijk praktiseren en zijn in Maas en Waal aangewezen op 'schuurkerken'. Wel konden de Maaskantbewoners in Megen terecht toen in 1645 de Minderbroeders zich daar met een kloosterkerk vestigden.

Tijdens de inval van de Fransen in 1672 nemen de rooms-katholieken weer bezit van hun parochiekerk en kregen ook weer een pastoor, die echter bij de aftocht van de Franse troepen weer snel "*de vlugt uit Maasbommel nemen moet*"²⁴.

Op 16 juni 1725 is Maasbommel vanuit de ogen van de rooms-katholieke kerk nog 'missiegebied'. Een visitatie door het bisdom Roermond kan dus niet in Maasbommel, Altforst en Appeltern terecht en meldt: "*De parochie van deze drie dorpen is de kerk van de minderbroeders recollecten van Megen. Er zijn ongeveer 700 communicanten. Kettens: in Maasbommel ongeveer een derde deel van het dorp, in Altforst en Appelter ongeveer een zesde deel*"²⁵.

²¹ *Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch alsmede van de voornaamste daaden der Hertogen van Brabant* door Mr. Johan Hendrik van Heurn, eerste deel, blz. 406, 407, 1776.

²² Na de dood van Karel van Gelre in 1538 kwam het hertogdom aan Hertog Willem van Kleef die echter in 1543 (Traktaat van Venlo) gedwongen werd het hertogdom af te staan aan keizer Karel V. Maarten van Rossum, de wrede veldheer van Karel van Gelre die dertig jaar lang tegen Karel V had gestreden, vocht de laatste jaren van zijn leven in dienst van zijn oude vijand Karel V tegen Frankrijk; nl. wikipedia.org.

²³ Vanaf de zevende eeuw ontstaan de kerk-of luidklokken die tevens een profane functie hadden. In 802 vaardigde Karel de Grote al regels uit om klokken te luiden, o.a. bij de verdediging van de kusten tegen invallende Noormannen; bron: klokkenspel.org.

²⁴ *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, blz. 12.

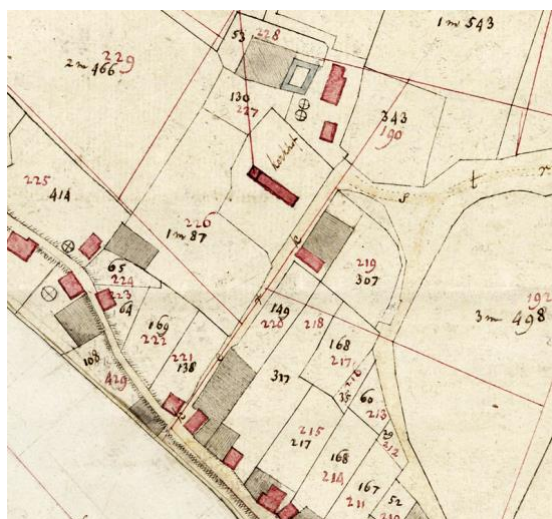
²⁵ bisdomroermond.mediafiler.net

Bestierders en Opzienders van de Kerke Goederen der Stad en Vryheid MAASBOMMEL, zyn voornemens op Woensdag den 11 Augusty 1779, ten Huizen van Peter van Hemmen, Veerman tot Maasbommel, publyk aan de minst aannemende aan te besteeden, het afbreeken en opmaaken van de Spits van de Kerktooren aldaar, het opmaaken van het Muurwerk aan het boveinde zoo verre nodig is: met de Leverantie van alle de Materialen. Het bestek daar van is daaglyks te zien en onderrigting te bekoomen by de Eerw. Heer S. NEOMAGUS Predikant van gemelde Stad en Vryheid Maasbommel. ZEGT HET VOORT.

bericht uit de 's Hertogenbossche courant van 30-7-1779:

Bestierders en Opzienders van de Kerke Goederen der Stad en Vryheid Maasbommel, zyn voornemens op Woensdag den 11 Augustus 1779, ten huizen van Peter van Hemmen, Veerman tot Maasbommel, publyk aan de minst aannemende aan te besteeden, het afbreeken en opmaken van de Spits van de Kerktooren aldaar, het opmaaken van het Muurwerk aan het boveinde zoo verre nodig is; met de Leverantie van alle de Materialen. Het bestek daar van is daaglyks te zien en onderrigting te bekoomen by de Eerw. Heer S. NEOMAGUS, predikant van gemelde Stad en Vryheid Maasbommel. Zegt het voort.

Het moet de kleine protestante, overwegend boerengemeenschap, in Maasbommel zwaar zijn gevallen de oude middeleeuwse kerk goed te onderhouden. Toch werd in 1779 door de 'bestierders en opzienders van de kerkgoederen der Stad en Vryheid Maasbommel' bovenstaand bericht in de krant gezet. Slechts enkele jaren daarvoor had de Heer van Maasbommel, C.W.L. Graaf van Bylandt zijn landhuis gebouwd op de plaats waar ooit het kasteeltje van Rutger van Bommel had gestaan. Misschien dat op aandringen van deze graaf en diens financiële bijdrage de kerktoernspits weer fraai en hoog, kon worden hersteld. Maar voor lang zou het niet zijn, of toch..... ?

1809 de oorspronkelijke kerk

de na 1812 herbouwde kerk

de gesloopte situatie in 1880

Ten tijde van de Bataafse Republiek (1795-1806) vindt op grond van de Staatsregeling van 1798 in 1799 na heftige ongeregelheden de overdracht plaats van de kerk en pastorie aan de rooms-katholieken ²⁶. Van het kerkgebouw schijnt dan nog "slechts het priesterkoor met de naakte muren ²⁷ van het schip staande gebleven". Maar, als op 1 januari 1800 het eerste katholieke kind gedoopt wordt, doet het priesterkoor volgens L.H.Ch. Schutje nog dienst (zie voetnoot 17)

In 1812, zo meldt A.G. Schulte, "heeft men de kerk met toren volledig gesloopt en ter plekke een nieuw gebouw neergezet. Van dit gebouw dat gerealiseerd werd onder het pastoraat van Leonardus Trinus, de laatste pater Franciscan uit Megen die Maasbommel bediende, is weinig bekend. Wel is bekend dat er in dit nieuwe gebouw in 1844 een nieuw orgel is geplaatst" ²⁸.

²⁶ Zie: John Raggars, *De laatste Heer van Maasbommel*, deel IV, blz. 11/m 3.

²⁷ In protestante kerken zijn geen afbeeldingen; vandaar wellicht de 'naakte muren'.

²⁸ A.G. Schulte, *het Land van Maas en Waal*, blz. 287.

Maar de vraag is of dat wel geheel juist is; is de kerktoren wel gesloopt? Denkbaar is het dat in 1812 weliswaar het middenschip en priesterkoor van de oude kerk volledig werden gesloopt, maar de oude, betrekkelijk recent (1779) opgeknapt, kerktoren behouden bleef. Feit is in ieder geval dat toen in 1781 de Heer van Maasbommel, graaf C.W.L. van Bylandt overleden was, de kerkklok zes weken lang op enig moment van de dag hebben geluid ²⁹. Daarnaast zijn er betrouwbare bronnen die doen vermoeden dat de toren bij de sloop in 1812 gespaard is. Zo schreef de gezaghebbende en doorgaans nauwkeurige A.J. van der Aa in 1846 over het nieuwe kerkgebouw: "*De R.K.-kerk... is een sterk gebouw, met eenen ouden toren.*" ³⁰. L.H.Ch. Schutjes schrijft in 1876: "*Deze bouwvallige en verminkte kerk werd ten jare 1812 gesloopt en op nieuw gebouwd.Tijdens de verbouwing der kerk in 1812 geschiedde de dienst in een schuur*" ³¹.

Hoe waren de maatschappelijke omstandigheden in deze periode, begin 19e eeuw, in Maasbommel? Maasbommel is geen Heerlijkheid meer, maar een kleine gemeente en wordt van 1810 tot 1814 onderdeel van Napoleons Franse keizerrijk. Het krijgt met een veelheid van bestuurlijke en maatschappelijke hervormingen van doen, maar de armoede als gevolg van een eeuwenlang knellend pachtstelsel en steeds terugkerende overstromingen is er nog steeds onbeschrijflijk. Nog maar drie jaar voor 1812, in de strenge beginmaanden van 1809, hadden zich weer diverse dijkdoorbraken voorgedaan en was Maas en Waal voor de zoveelste keer grotendeels onder water gelopen ³². Een paar jaar later, in 1816 ³³, schrijft de Staats-Courant ³⁴: "*De gouverneur der provincie Gelderland heeft, uit aanmerking, dat door den tegenwoordigen watersnood, het bederven van den oogst en het stilstaan van den arbeid, eene onbeschrijflijke armoede ontstaan is....*" en nodigt de betreffende burgemeesters uit dat er dagelijks 'eene gezonde Rumfordsche soep' wordt gekookt en aan de behoeftigen wordt uitgedeeld. De krant meldt verder: "*In de gemeenten Maas-Bommel, Bergharen, Deest, Leur, Druten, Overasselt en Winsen, is de schade, zoo door de overstromingen van de buiten polders, als door het kwelwater in de binnen-landen, zeer groot. In eerstgenoemde gemeente [J.R. lees: Maasbommel] zijn alleen al 980 morgen onder water, en geen 50 morgen aanwezig, waarvan men nog eenigen oogst zoude kunnen verwachten; zoo dat het uitzigt op den haverbouw of tabaksteelt, welke de voornaamste bronnen van bestaan voor deze gemeente zijn, voor dit jaar geheel verijdeld worden*".

Het is niet voor te stellen dat de rooms-katholieke parochie in die verschrikkelijk moeilijke jaren een kerktoren met luidklokken liet slopen die bij dreigend (watersnood)gevaar nog zo hard nodig was. Waarschijnlijker is het dat ze hem behielden en dat de nieuwe kerk goeddeels weer werd opgebouwd op de fundamenten en zelfs met de stenen van de oude gesloopte middeleeuwse kerk.

Daar kwam nog iets anders bij. Weliswaar was de kerk en de pastorie in 1799 naar de rooms-katholieken overgegaan, maar het waren voor de parochie toch nog onzekere tijden. Pas toen in 1848 de grondwetsherziening van J.R. Thorbecke tot stand kwam, werd godsdienstvrijheid duurzaam

²⁹ kosten: 52,10 gulden

³⁰ A.J. Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, zevende deel, blz. 522, 1846.

³¹ L.H.Ch. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, vijfde deel, blz. 13, 1876.

³² A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal*, blz. 219 e.v., 1993.

³³ Inmiddels is in 1815 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontstaan.

³⁴ *Nederlandsche Staats-Courant*, 22 juli 1816, n° 172.

gewaarborgd³⁵. Het duurde nog even, maar op het fundament van deze grondwet kwam in 1853 ook het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in het Koninkrijk der Nederlanden tot stand, hoewel ook toen nog de bisschoppen voorzichtig bleven bij het opereren richting protestanten en autoriteiten³⁶.

Anders gezegd, in de periode vanaf de sloop van de middeleeuwse kerk tot voorbij het midden van de 19e eeuw was het ook in het straatarme Maasbommel en door de onzekere positie van het bisdom onmogelijk te investeren in een grote nieuwe kerk met een nieuwe hoge klokkentoren.

Het kan niet anders zijn dan dat een nieuw kerkgebouw op oude fundamenten gebouwd tegen een oude kerktoren, destijds in die chaotische en behoeftige tijd het maximaal haalbare was.

In de periode na 1853 werd dat compleet anders, er werden vijf - (zeer rijke) bisdommen³⁷ geformeerd en rooms-katholiek Nederland herpakte zich. Vanaf 1798 hadden de rooms-katholieken wat betreft de bouw van hun kerken en pastorieën onder direct toezicht van de ingenieurs van Waterstaat gestaan, maar nu kregen zij het recht naar eigen inzicht te bouwen. Naar schatting werden er tussen 1850 en 1920 ongeveer 800 nieuwe rooms-katholieke kerken in ons land gebouwd³⁸. Die bouwhausse gold ook voor Maas en Waal waar in vrijwel elk dorp gedurende die periode een nieuwe kerk werd gebouwd: Afferden (1891), Deest (1858), Druten (1877), Puiflijk (1870), Horssen (1910), Boven-Leeuwen (1917), Beneden-Leeuwen (1900), Wamel (1882), Dreumel (1869), Maasbommel (1869), Altforst (1891), Appeltern (1907), Batenburg (1874), Bergharen (1893), Hernen (1893).

Maar nog ruim voordat de neogotische kerk op de hoek Kerkstraat-Raadhuisdijk verschijnt, blijkt de oude middeleeuwse kerktoren halverwege de 19e eeuw nog steeds niet alleen van nut voor de kerkdiensten en het waarschuwen bij dreigende watersnoden, maar ook bruikbaar als vast punt bij de driehoeksmeting om ons land in kaart te brengen³⁹.

104	—	Maasbommel	36° 9' 30".97	0".02	9.7706686	3.6129672	4 101.92
		Horssen	71° 33' 59".22	0".02	9.9771218	3.8192434	6 595.43
		Batenburg	72° 16' 29".81	0".08	9.9788780	3.8209966	6 622.11
				0".07			
105	—	Leeuwen	59° 34' 33".44	0".08	9.9356590	3.8209966	6 622.11
		Maasbommel	42° 37' 46".19	0".08	9.8907521	3.7160897	5 201.03
		Horssen	77° 47' 40".37	0".08	9.9900705	3.8754081	7 505.99
				0".09			
106	—	Tiel	48° 3' 4".34	0".05	9.8714226	3.8754081	7 505.99
		Maasbommel	53° 15' 13".64	0".05	9.9037916	3.9077771	8 086.81
		Leeuwen	78° 41' 42".02	0".05	9.9914908	3.9954763	9 896.38
				0".15			
107	—	Alphen	111° 8' 16".58	0".08	9.9697490	3.9954763	9 896.38
		Tiel	23° 14' 44".94	0".02	9.9562411	3.6219684	4 187.63
		Maasbommel	45° 36' 58".58	0".02	9.8541064	3.8798337	7 582.87
				0".07			

driehoeksmeting gepubliceerd 1861
Meethundige beschrijving van het Koninkrijk der Nederlanden
t.b.v. de Topographische en Militaire Kaart van Nederland

Nadat in 1868-1869 in Maasbommel de neogotische kerk was gebouwd, werd de kerk naast het kerkhof - vermoedelijk tegelijk met de eeuwenoude toren - gesloopt. In welk jaar dat is gebeurd is voorsnog onbekend, maar wel vóór 1880 omdat kerk en toren op een kaart uit dat jaar ontbreken.

Opvallend is dat de nieuwe neogotische kerk - pal naast de nieuwe pastorie uit 1844⁴⁰ - noord-zuid gericht, bovenop het tracé van de Kerkstraat werd gebouwd en de Kerkstraat daarom omgelegd moest worden over het perceel waar nog maar kort daarvoor Jacob Antonie van Ekeren een winkel gehad schijnt te hebben⁴¹.

³⁵ Art. 164: *Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid...*; art. 165: *Aan alle kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend.*; art. 166: *De belijders der onderscheidene godsdiensten genieten allen dezelfde burgerlijke en burgerschapsrechten en hebben gelijke aanspraak op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen.*

³⁶ lucopedia.nl

³⁷ Utrecht, Haarlem, 's-Hertogenbosch, Breda en Roermond. (In 1956 aangevuld met bisdommen in Groningen en Rotterdam)

³⁸ onh.nl

³⁹ Het Topografisch Bureau, *Meethundige beschrijving van het Koninkrijk der Nederlanden*, 1861.

⁴⁰ Gebouwd op vrijwel dezelfde plek als de vorige pastorie.

⁴¹ Zie HisGis Gelderland, de digitale versie van de kadastrale kaart uit 1832.

Tot slot: een globale vergelijking van de lokatie van de oude middeleeuwse kerk (dezelfde lokatie als van de 'tussentijdse kerk') met de huidige situatie, leert dat de oude kerk van Maasbommel oost-west gericht heeft gestaan aan de noordkant van het huidige kerkhof, de kant van wat momenteel het protestante gedeelte is. Mocht de huidige begraafplaats ooit geruimd worden, dan verdient het aanbeveling op en rond de met een witte lijn aangegeven lokatie (hieronder in bijlage 1) intensief archeologisch bodemonderzoek te doen, omdat naar alle waarschijnlijkheid daar de vroegste kerk met kerktoren van Maasbommel heeft gestaan, een kerk die waarschijnlijk al in het begin van de twaalfde eeuw - zo niet eerder - werd gebouwd.

Maar zonder degelijk archeologisch bodemonderzoek blijft het gissen.

BIJLAGE 1

een poging tot plaatsbepaling van de eerste kerk (1821) in de huidige situatie (Google)

links de kaart uit 1821, rechts de actuele luchtfoto van Google Earth

BIJLAGE 2: pastoors en predikanten tot 1864PASTOORS ⁴²

14--	Herham van Scharrenberg
15 -	Godefridus de Haze
1515	Joannes Godefridi
15--	Godefridus van Driel
1537	Wilhelmus van Hackfort
1552	Jaspar Mathie
15--	Wilhelmus Gerardi
1609-1645	Tijdens de 'verjaging' der priesters in het land tusschen Maas en Waal hebben de pastoors van Megen of Macharen hunne zorg mede aan de katholieken van Maasbommel gewijd.
1645-1664	Minderbroeders te Megen

PREDIKANTEN ⁴³

1608-1609	Thomas Zutphaniensis;	Alphen
1614-1616	Joannes Posselsius	Alphen
1616-1620	Andreas Boltzius	Maasbommel
1621-1625	Matthias Volmeulen	Maasbommel-Alphen
1625-1626	Gerhardus Livius	Maasbommel
1627-1640	Bernadus Gompelius	Maasbommel
1641-1642	idem	Maasbommel-Alphen
1642-1644	Jacobus Bronsradius	Maasbommel
1645-1646	idem	Maasbommel-Alphen
1647-1652	idem	Maasbommel
1653-1659	Petrus Wachtendorp	Maasbommel
1660-1676	Johannes Pieckl	Maasbommel-Alphen
1676-1709	Johannes Livius	Maasbommel-Alphen
1710-1748	Michael Wagtendonk	Maasbommel-Alphen
1749-1787	Sam. Wolth. Rh. Neomagus	Maasbommel-Alphen
1787-1801	Willem Neomagus	Maasbommel-Alphen

PASTOORS

1799	Joannes Hirtznach
1808	Leonardus Trinus
1814	Ant. Bruijsten
1834	Jacob Heijnen
1855	Petrus van den Boogaard
1864	Arnoldus Nass (initiatienemer van de bouw van de nieuwe neo-gotische kerk, 1868/69)

⁴² L.H.Ch. Schutjes, Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch, Vijfde deel, blz. 13, 14,15.

⁴³ Gelders Archief.